

Het debat in de ministerraad over de Nederlandse militaire bijdrage aan de NAVO, 1949-1951

J. W. L. BROUWER en C. M. MEGENS

Op 17 maart 1951 legde minister-president W. Drees namens het nieuwe kabinet de regeringsverklaring af. Het defensiebeleid had daarin een belangrijke plaats. De premier kondigde een aantal maatregelen aan teneinde een zo groot mogelijke bijdrage te leveren aan het Atlantisch bondgenootschap. Nederland zou uiteindelijk vijf landmacht-divisies gaan vormen. Teneinde voortdurend over parate troepen te kunnen beschikken, werd de dienstplicht tot achttien maanden uitgebreid. De luchtmacht zou worden versterkt. De marine zou 'in Atlantisch verband haar taak vervullen en tevens de andere verplichtingen nakomen, die op haar rusten'. De opbouw van de land- en luchtmacht zou dus niet ten koste gaan van de marine, zoals onder het vorige kabinet was overwogen. Om een en ander te realiseren werd voor vier jaar een bedrag van zes miljard gulden uitgetrokken. Het programma ging gepaard met een budgettair dekkingsplan bestaande uit een aantal substantiële bezuinigingsmaatregelen¹. Zes miljard gulden was een spectaculair bedrag. Een jaarlijks defensieplafond van anderhalf miljard gulden was meer dan een kwart van de totale rijksbegroting, ongeveer het dubbele van wat de regering tot kort daarvoor had willen spenderen en onvergelijkbaar met de defensie-uitgaven van vóór 1940. Met dit plan kwam een einde aan de impasse die gedurende meer dan twee jaar het Nederlands defensiebeleid had beheerst en die het politieke leven had gekost van W. F. Schokking, minister van oorlog en marine, en van generaal H. J. Kruis, chef van de generale staf.

Dit artikel wil de worsteling van het kabinet Drees-Van Schaik met de kwestie van de Nederlandse bijdrage aan de internationale militaire samenwerking belichten. De meningsverschillen hierover begeleidden het kabinet gedurende zijn gehele bestaan, van augustus 1948 tot januari 1951. De discussie over de toekomst van de krijgsmacht werd op verschillende niveaus gevoerd: in het kabinet, in de staten-generaal, op verschillende departementen en in de krijgsmacht. In dit artikel staat de besluitvorming in de ministerraad centraal². De strijd ging daar hoofdzakelijk om de hoogte van de defensie-uitgaven. In het besluit de knoop door te hakken en over te gaan tot een drastische verhoging van het defensiebudget speelde de internationale druk, vooral van Amerikaanse kant, een rol van betekenis. Daarnaast mag het gewicht van de volksvertegenwoordiging niet onderschat worden.

Prioriteit voor de militaire inspanning in Indonesië

Het departement van oorlog had na de tweede wereldoorlog een beperkte doelstelling, namelijk het leveren van de voor herstel van rust en orde in Indonesië benodigde

1 *Handelingen der Tweede Kamer (HTK) 1950-1951*, 1238-1239.

2 Dit gezichtspunt bepaalt mede de bronnenkeuze. Voornaamste bron vormen de notulen van de ministerraad en van zijn 'onderraad' de raad voor militaire aangelegenheden van het koninkrijk (raad MAK). Aan het overleg in het laatstgenoemde college namen, naast de verantwoordelijke bewindslieden, ook hoge ambtenaren en officieren deel.

troepen. Aan die prioriteitstelling werd strak de hand gehouden. Naast de gigantische uitgaven voor het militair apparaat in Indonesië was geen financiële ruimte; elk voorstel voor de opbouw van de defensie van het moederland werd tot 1949 door het kabinet in de kiem gesmoord. Met het opgangkomen van de westerse militaire samenwerking in de zomer van 1948 werd het probleem van de defensie van Nederland nijpender. De ministerraad reageerde weliswaar licht geschokt toen ze hoorde dat het land vrijwel onverdedigd was, doch wees de gevraagde uitbreiding van, onder meer, de luchtverdediging als te duur van de hand. Aan geoefende landstrijdkrachten was op dat moment in Nederland slechts 3000 man territoriale troepen beschikbaar³.

In de loop van 1949 raakte het Indonesisch probleem langzamerhand op de achtergrond en verschoof de aandacht naar de opbouw van de defensie in Nederland. Toen eerst werd duidelijk welke effecten de Nederlandse militaire inspanning in Indonesië op langere termijn zou hebben. Allereerst financieel: de kosten voor repatriëring en demobilisatie zouden tot in 1951 op de begroting drukken. Ook organisatorisch kampte men met grote problemen. Er was een tekort aan kader om oudere lichteningen om te scholen en nieuwe op te leiden. De kennis omtrent de moderne conventionele oorlogvoering liet daarbij te wensen over. Een ingewikkeld omschakelingsproces lag in het verschiet. Verder ontbrak het in Nederland ten eerste aan ruimte om een grote troepenmacht te legeren en te oefenen, en ten tweede aan materieel om die troepenmacht mee uit te rusten. De problemen in de landmacht zouden nog worden vergroot door de overschakeling van Brits op Amerikaans materiaal, waartoe in 1950 werd besloten.

Het belang van bondgenootschappelijke samenwerking

Het debat over de opbouw van de Nederlandse defensie moet gezien worden tegen de achtergrond van de snel verslechterende betrekkingen tussen oost en west. In maart 1948 besloten Groot-Brittannië, Frankrijk en de Benelux-landen tot de oprichting van een militaire alliantie, de Westerse Unie (WU). Nederland zag dit vooral als een stap in de richting van een bondgenootschap met de Verenigde Staten. Met de oprichting van de NAVO een jaar later, ging de lang gekoesterde Nederlandse wens van Amerikaanse deelname aan de Westeuropese veiligheid in vervulling. Een directe aanval van de Sovjetunie op West-Europa achtte het Nederlandse kabinet op dat moment evenwel onwaarschijnlijk. Men verwachtte dat de Sovjetunie zich zou beperken tot ondermijnende activiteiten van een 'vijfde colonne'. Nederland diende derhalve niet slechts langs militaire weg een bijdrage te leveren aan het behoud van de vrijheid, maar vooral door een rechtvaardige economische en sociale politiek. Volgens Drees kon men 'Rusland geen grotere dienst bewijzen dan door het uitgeven van hoge bedragen voor militaire doeleinden, welke de economische en sociale positie van ons land aantasten'⁴.

3 Notulen ministerraad (MR), 30 augustus en 2 september 1948. Algemeen Rijksarchief Den Haag (ARA).

4 *Ibidem*, 24 januari en 30 maart 1949.

Dit nam niet weg dat in het kabinet grote waarde gehecht werd aan de militaire kant van het bondgenootschap. Het politieke belang van de alliantie woog echter zwaarder dan de militaire effectiviteit van de defensie. In oktober 1949 noemde Drees een verdediging van West-Europa in geval van een aanval van de Sovjetunie illusoir vanwege de onvoldoende kracht en de vernietigende werking van de nieuwe wapens.

Wanneer wij nochtans in het kader van de WU en het Atlantisch pact onze defensie versterken, dan geschiedt dat niet omdat men zich daarmee op zich veilig stelt, doch omdat wij ons daardoor aan Amerika koppelen en Rusland zich dan eerder zal laten weerhouden van een aanval op West-Europa'.

Drees trok hieruit de conclusie dat men zich moest beperken tot datgene wat strikt noodzakelijk was om de steun van Amerika te verkrijgen⁵.

Tot het najaar van 1950 zou de Westerse Unie het orgaan vormen waarbinnen de voorbereidingen voor de gezamenlijke verdediging plaatsvonden. Het militair apparaat van dat bondgenootschap kwam slechts langzaam van de grond. In de zomer van 1948 werd de Britse veldmaarschalk B. L. Montgomery benoemd tot voorzitter van het comité van opperbevelhebbers van de WU. Hem werd opgedragen een defensieplan op te stellen. De vijf ministers van defensie stelden als uitgangspunt daarvoor vast dat de verdediging van het gezamenlijk grondgebied zo ver mogelijk oostwaarts gevoerd zou worden⁶. De Westerse Unie was echter, aldus generaal Kruis, 'een verdrag van vijf kale kikkertjes, die wel kwaakten, maar weinig konden doen'⁷. Tegenover de overweldigende troepenmacht van de Sovjetunie had de WU nauwelijks iets in te brengen. Gezien hun overzeese verplichtingen, beschikten niet alleen Nederland, maar ook Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk over weinig middelen om snel een defensie op te bouwen. De lidstaten waren bovendien van mening dat de nationale programma's van economisch herstel niet in gevaar gebracht mochten worden door de defensie-inspanning.

Onder leiding van Montgomery werd eind 1948 een plan ontwikkeld voor de defensie op korte termijn. Het plan voorzag in de opbouw — voor eind 1950 — van landstrijdkrachten en een luchtverdediging. In het geval van een oorlog zou langs de Rijn een verdedigingslinie gevormd worden. Op voorwaarde dat Nederland zelf zou voorzien in de verdediging van zijn grondgebied, werd die linie doorgetrokken naar het IJsselmeer. Doel van de operatie zou zijn een Sovjetrussische aanval zó lang op te houden, tot de hoofdstrijdkrachten van overzee zouden zijn aangekomen om de uiteindelijke strijd met de vijand aan te gaan. Het plan zou als Korte Termijnplan in juli 1949 in Luxemburg door het WU-defensiecomité worden aangenomen⁸.

5 Notulen raad MAK, 21 oktober 1949. Ministerie van algemene zaken (AZ).

6 C. Greiner, 'Die alliierten militärstrategischen Planungen zur Verteidigung Westeuropas 1947-1950' in: R. G. Foerster, ed., *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945-1956* (München-Wenen, 1982) I, 119-325, 225.

7 H. J. Kruis, *Generaal in Nederland* (Bussum, 1975) 178.

8 Greiner, 'Planungen', 247-248.

Op 17 januari 1949 informeerde Montgomery Den Haag over zijn plannen, daarbij uiteenzettend welke bijdrage hij van Nederland verwachtte, te weten een legerkorps van drie divisies (waarvan één paraat), een aantal squadrons dag- en nachtjagers voor de luchtverdediging, alsmede een bijdrage voor de mijnenveegdienst en de havenbescherming. Direct na het bezoek van de veldmaarschalk beraadslaagde het kabinet over diens plannen. De ministerraad besloot in principe mee te werken aan de tenuitvoerlegging ervan; de door Montgomery gevraagde bijdrage werd niet te zwaar geacht. Bovendien kon alleen op die manier de gewenste Amerikaanse steun voor de Westeuropese veiligheid verkregen worden. De VS hadden als voorwaarde voor hun hulp gesteld dat de Europese landen een gecoördineerd defensieplan zouden formuleren. Er werden ook bezwaren tegen het plan-Montgomery geopperd. Allereerst was er onvrede met de WU-strategie die voorzag in een verdedigingslinie langs de Rijn-IJssel. Het kabinet achtte het onaanvaardbaar dat niet het gehele Nederlands grondgebied in het verdedigingsplan was opgenomen. Medewerking aan het plan zou evenmin ten koste mogen gaan van de militaire taken in Indonesië. Zonder Amerikaanse militaire hulp zou een Nederlandse bijdrage aan de Westeuropese defensie daarom zinloos zijn. In deze geest werd een antwoord aan de veldmaarschalk geformuleerd⁹. In dat antwoord werd niet ingegaan op een andere grief van het kabinet jegens het defensieplan, namelijk dat West-Duitsland er niet bij betrokken was. Voor de ministerraad stond vanaf het begin niet alleen vast dat de verdediging zo ver mogelijk oostwaarts gevoerd zou moeten worden, maar ook dat de bondgenootschappelijke strijdkrachten zonder een fysieke Duitse bijdrage nooit in staat zouden zijn een geloofwaardige defensie tegen een Sovjet-aanval op te bouwen. Juist deze kwestie hield de Grote Mogendheden tot in het midden van de jaren vijftig verdeeld. Gevolg van deze situatie was dat elk defensieplan van de WU — en later van de NAVO — in Den Haag in principe als irreëel werd beschouwd omdat het Nederlandse aandeel te hoog was en een Duitse bijdrage niet werd meegerekend.

De ministers uitten in januari 1949 ook bezwaren tegen de plannen die de Nederlandse chefs van staven ontvouwden. Algemeen was men van mening dat deze plannen veel meer omvatten dan voor de uitvoering van het plan-Montgomery noodzakelijk was. Het vlootplan werd daarbij als voorbeeld aangehaald, evenals de voorgestelde verlenging van de dienstplicht van twaalf naar vierentwintig maanden.

Opbouwplannen voor de Nederlandse strijdkrachten

Eind maart 1949 presenteerde de minister van oorlog en marine, Schokking, een nota in de ministerraad waarin hij voorstellen deed voor de Nederlandse bijdrage aan de Westerse Unie. Voor de landmacht was het 'legerplan 1950' opgesteld dat voorzag in de oprichting van een aantal steeds parate, geoefende troepen. Over de preciese omvang van het leger en de daarvoor vereiste maatregelen bleef de nota vaag. Het luchtmachtplan omvatte de opbouw van drie à vijf squadrons per jaar tot in 1955 de

⁹ Notulen MR, 18,21 en 24 januari 1949. ARA; Concept-antwoord Kruis aan Montgomery, 24 januari 1949. ARA, Bijlagen MR nr. 445.

vereiste sterkte zou zijn bereikt. Wat de marine betrof behelsde het plan slechts de opbouw van de mijnenveegdienst, het aanleggen en inrichten van twee marinevliegkampen en voorzieningen ter beveiliging van de havens. De 'kleine operatieve vloot' die in aanbouw was, was bestemd voor het nakomen van andere verplichtingen van Nederland en werd niet in de beschouwingen betrokken¹⁰. Bij de bespreking in de ministerraad constateerde Drees dat geen pogingen waren ondernomen om aan de eerder geformuleerde bezwaren tegemoet te komen en dat de militairen veel wensten te handhaven wat niet door internationale afspraken was voorgeschreven. Hij kreeg de steun van de minister van financiën, P. Lieftinck, die wees op het ontbreken van betrouwbare financiële gegevens. Schokking had voor de begroting in totaal fl. 1,1 miljard beraamd. Lieftinck stelde daar een bedrag van 750 à 800 miljoen gulden tegenover. Het kabinet realiseerde zich dat voor dit bedrag nooit drie volwaardige krijgsmachtdelen konden worden opgebouwd, maar verbond aan deze constatering geen conclusies. Vervolgens besloot men dat Indonesië de eerste prioriteit zou behouden; dat de dienstplicht niet langer zou zijn dan twaalf maanden; dat het luchtmachtprogramma onuitvoerbaar was en ingekort moest worden en, tenslotte, dat Amerikaanse hulp een noodzakelijke voorwaarde was voor de uitvoering van de opbouwplannen¹¹. Ondanks heftige protesten van Kruis, die zelfs dreigde met ontslag, weigerde de ministerraad in de daarop volgende weken op deze besluiten terug te komen¹².

Ten aanzien van de luchtstrijdkrachten was op dat moment tot in detail bekend wat de geallieerde plannen waren en welk aandeel Nederland daaraan moest leveren. Deze plannen werden door het kabinet te duur bevonden. De noodzakelijke bezuinigingen werden gezocht in een sterktevermindering per eskader. Het herziene plan bracht de toekomstige sterkte van de luchtstrijdkrachten terug op twee-derde van hetgeen in Europees verband was overeengekomen¹³. De luchtmacht was het enige onderdeel van de krijgsmacht waarvoor snel een herzien plan werd opgesteld. Voor de marine werd in mei 1949 een begrotingsplafond vastgesteld zonder dat er sprake was van aanpassing van de vlootplannen. Bij de landmacht zou het vanwege alle tegenstrijdigheden nooit tot een dergelijke afspraak komen.

De noodzaak van Amerikaanse steun

Na de schermutselingen in het voorjaar 1949 nam het kabinet voorlopig geen besluiten meer over de opbouw van de Nederlandse strijdkrachten. Daartoe bestond ook geen directe noodzaak, want binnen de Westerse Unie werden evenmin veel vorderingen geboekt. Medio 1949 waren de militaire deskundigen van de WU begonnen om schattingen te maken voor de middellange termijn, doch de discrepantie tussen de

10 Nota Schokking met betrekking tot maatregelen ter effectuering van de Nederlandse deelname aan het Westeuropees militair pact, 26 maart 1950. ARA, Bijlagen MR nr. 447.

11 Notulen MR, 30 maart 1949. ARA.

12 Brief Kruis aan Hare Majesteit, 2 april 1949. Centrum voor parlementaire geschiedenis (CPG), Archief Drees, map 209; Notulen MR, 4 en 11 april 1949. ARA.

13 Nota Schokking luchtmachtplan 1950-1955, 2 april 1949. ARA, Bijlagen MR nr. 447.

militaire plannen en politieke realiteit werd daardoor alleen maar groter. De discussie over de financiële en economische middelen die de lidstaten zelf ter beschikking dienden te stellen, nam de meeste tijd in beslag. Tijdens de conferentie in Luxemburg bijvoorbeeld, maakten alle lidstaten een voorbehoud ten aanzien van de hen toegewezen taken. Dat was niet onbegrijpelijk: de Luxemburgse besluiten werden overschaduwed door de hooggespannen verwachtingen van het in april gesloten Atlantisch Pact. Eigenlijk iedereen had de blik gericht op de Verenigde Staten. De Amerikanen speelden in de defensieplannen een cruciale rol, als leveranciers van niet alleen het materieel voor de verdediging van het Europese continent, doch ook van de strijdkrachten om de vijand uiteindelijk te verslaan. De Europeanen gingen ervan uit dat de VS in geval van een gewapend conflict snel en massaal zouden interveniëren. Met het oog op het verwoestende karakter van een eventuele oorlog, was het voor de Europese landen van essentieel belang dat de strijd zover mogelijk oostwaarts gevoerd zou worden en zonder Amerikaanse steun was dit onmogelijk. De VS beschikten echter niet over de landstrijdkrachten om een dergelijke defensie te realiseren. Bovendien achtte de Amerikaanse luchtmacht het nut van een — door de West-Europeanen gewenste — massale luchtaanval op de Sovjetunie gering. In elk geval zou deze een snelle verovering van West-Europa niet kunnen verhinderen. De Amerikaanse strategische plannen gingen er vanuit dat West-Europa in geval van een Sovjet-aanval onder de voet gelopen zou worden. Zij voorzagen in een snelle terugtocht uit Europa, waarbij alleen Zuid-Spanje en Groot-Brittannië verdedigd konden worden. De Rijn/Alpendefensie zou op zijn vroegst in 1957 te realiseren zijn.

Bij de voorbereiding van de militaire plannen van de NAVO in 1950 was deze fundamentele tegenstelling over het strategische concept vanaf het begin aanwezig. In het Medium Term Defence Plan (MTDP) werd deze discrepantie echter verdoezeld door vage formuleringen. Bovendien zouden de voor het MTDP benodigde divisies op zijn vroegst in juli 1954 geformeerd zijn. Tot die tijd zou de Rijn-IJssellinie dienst blijven doen als strategische stoplijn. Frankrijk en de Benelux-landen zouden de meeste landstrijdkrachten moeten leveren voor de verdediging van het continent. De VS weigerden om concrete toezeggingen te doen over de inzet van troepen of het gebruik van kernwapens; zij werden geen lid van de regionale planning-groepen voor Europa¹⁴.

Het legerplan 1950

In Nederland was door de generale staf vanaf december 1948 gewerkt aan het opstellen van plannen voor de legervorming ten behoeve van de verdediging van het Nederlands grondgebied. Het ontwikkelen van die plannen werd bemoeilijkt door de onzekerheid over het verloop van de strijd in Indonesië, door onduidelijkheden over de aard en de omvang van de Nederlandse bijdrage aan de bondgenootschappelijke defensie en door vertragingen in de aflevering van de toegezegde militaire hulp.

In de loop van de tijd zouden de plannen voortdurend worden bijgesteld. Het

14 Greiner, 'Planungen', 172-177 en 231-249.

'legerplan 1950', dat in maart 1949 in een nota aan de ministerraad werd gepresenteerd, sprak over 'een zekere sterkte aan steeds parate, geoefende troepen'. Zelfs indien de voorbereidingen onmiddellijk zouden beginnen, zou die doelstelling eerst in 1952 bereikt kunnen worden. Zowel voor de parate troepen als voor de oudere, mobilisabele troepen zou daarbij hulp in de vorm van bewapening en uitrusting nodig zijn. Die buitenlandse hulp was een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van het legerplan. Van Nederlandse zijde zou men de nodige voorbereidingen moeten treffen, zoals de uitbreiding van magazijn- en legerruimte, oplegging van kleding en materieel en de oefening van het kader. Een tweede voorbehoud was dat het plan slechts realiseerbaar was met een dienstplicht van vierentwintig of desnoods achttien maanden. Bij een eerste oefening van twaalf maanden moest 'volledig worden afgezien van een parate troepensterkte', aldus de nota¹⁵.

Medio 1949 werden defensieplannen voor de middellange termijn vastgesteld; gezamenlijk zouden de WU-landen aan parate en mobiliseerbare troepen over 56 divisies moeten beschikken. Kruis meende dat een schatting van vier divisies voor het Nederlands aandeel zeker niet aan de hoge kant zou zijn. Eind 1949 werd het 'legerplan 1950' daarom in die zin aangepast. Het plan voorzag in de opbouw van een veldleger van vier divisies in zes jaar tijd. Eén daarvan moest paraat zijn, de overige drie in korte tijd mobiliseerbaar. Het kabinet toonde zich onaangenaam verrast door de voorgestelde wijzigingen. Tot dan toe was altijd gesproken in termen van twee à drie divisies. 'Nu zijn het er intussen vier geworden, zonder dat het kabinet zich daarover uitsprak. Dergelijke *commitments* zijn onuitvoerbaar en wij moeten dit duidelijk te kennen geven', aldus Liefinck¹⁶.

In maart 1950 deed Schokking een poging tegemoet te komen aan de bezwaren van de overige ministers met een voorstel voor een vereenvoudigde en getemporeerde legeropbouw. Hij erkende dat de kosten van het snel inlopen van de achterstand in de verdediging, astronomisch hoog zouden zijn. Vanwege die hoge kosten, het gebrek aan kader en materieel, was een temporisering van de legeropbouw noodzakelijk. Dit zou bereikt kunnen worden door de kapitaalsuitgaven te verminderen en door een beperking van de mobilisatie der oudere lichten. Daar wreekte zich het tekort aan materieel namelijk het meest¹⁷.

Conflicten tussen de militaire en politieke leiding

De aanpassing van de opbouwplannen was onvoldoende om tegemoet te komen aan de bezwaren van de ministerraad. Het geschil tussen de militaire leiding en het kabinet spitte zich toe op drie kwesties. De hoogte van het defensiebudget vormde het cruciale probleem, maar daarnaast was er verschil van mening over de duur van de dienstplicht en over de inzet van de Indonesië-veteranen. Om het tekort aan parate troepen op te

15 Nota Schokking, 26 maart 1949. ARA, Bijlage MR nr. 447.

16 Notulen raad MAK, 21 oktober 1949. AZ; Nota Kruis, Kab 9/1494, 8 december 1949. AZ, Stukken raad MAK.

17 Memorandum betreffende een vereenvoudigde legeropbouw, 8 maart 1950. AZ, Stukken raad MAK.

lossen zouden de uit Indonesië repatriërende troepen mobilisabel gemaakt moeten worden. Het kabinet was huiverig om opnieuw een beroep te doen op deze Indonesië-veteranen. De meesten van hen waren lang in dienst geweest, onder moeilijke omstandigheden en het telkens uitstellen van hun repatriëring had het moreel sterk aangetast. Scherper was het conflict over de lengte van de dienstplicht. De generale staf ging ervan uit dat pas na twaalf maanden gesproken kon worden van geoefende manschappen. Om het doel van één parate geoefende divisie te bereiken diende de dienstplicht gesteld te worden op twee jaar, in het uiterste geval op achttien maanden. Het kabinet vond echter één jaar meer dan genoeg.

In de ministerraad bestonden bovendien sterke twijfels aangaande de efficiency, met name bij de koninklijke landmacht. De staatssecretaris van oorlog, W. H. Fockema Andreae, werd opgedragen een onderzoek in te stellen naar en zorg te dragen voor een betere bedrijfsvoering. Bij het onderzoek werden grove rekenfouten aangetroffen in de berekeningen van het departement. De begroting van het departement van oorlog kon daardoor met 100 miljoen gulden, oftewel bijna 20%, worden verlaagd. De verontwaardiging in de ministerraad was groot¹⁸. Elk voorstel van Schokking of Kruis tot verhoging van de defensie-uitgaven werd hierna bij voorbaat sceptisch ontvangen. Tevergeefs trachtte Schokking het beeld van de 'onvolkomenheden' op zijn departement tot de juiste proporties terug te brengen. In de loop van het jaar werd echter steeds meer duidelijk dat het departement over onvoldoende organisatorische capaciteiten beschikte om de plannen daadwerkelijk uit te voeren. De eigenlijke uitgaven bleven ver achter bij de begrotingen; dit wreekte zich met name bij de materieelaanschaffingen.

In de gecompliceerde situatie speelde ook de personele samenstelling van de militaire en politieke top een rol. Kruis had aan zijn optreden in 1944-1945 als chef staf van het militair gezag in bevrijd Nederland het imago van autocraat overgehouden. Vooral onder de socialistische ministers was hij niet populair. Omgekeerd was Kruis' minachting voor politici in het algemeen een publiek geheim. De controversiële uitlatingen die hij in de pers deed over gevoelige defensiepolitieke problemen, bevestigden die indruk. Schokking stond bekend als een buitengewoon vriendelijke, doch weinig daadkrachtige persoon. Zijn collega-ministers vonden hem te zwak om de veeleisende generaal in toom te houden. Schokking slaagde er niet in leiding te geven aan de herstructurering van de Nederlandse krijgsmacht en wist zich noch in de ministerraad, noch ten opzichte van de chef-staf gezag te verwerven. Ook in de discussie over de toekomst van de marine nam hij geen stelling. De verdediging van het marinebeleid zou mede daarom vooral op de schouders van de staatssecretaris van marine, H. C. W. Moorman, berusten.

De toekomst van de Koninklijke Marine

De vraag of Nederland een volwaardige marine moest behouden doorkruiste de discussie over het defensiebeleid. Gezien de militaire superioriteit van de Sovjetunie

18 Notulen MR, 5 juni 1950. ARA.

te land, sprak het vanzelf dat in elk geval de land- en luchtmacht van Nederland versterkt moesten worden. De maritieme taken van het bondgenootschap zouden door de grote Amerikaanse en Britse vloeten kunnen worden vervuld. In het defensieplan van Montgomery kreeg de koninklijke marine dan ook slechts een beperkte taak: havenbescherming en mijnenvegen. De marineleiding had na de tweede wereldoorlog ambitieuze plannen ontwikkeld om Nederlands positie als zeevarende mogendheid te garanderen. Deze plannen waren te hoog gegrepen. In 1949 kwam een nieuw vlootplan tot stand gericht op één smaldeel bestaande uit een vliegekampschip, twee kruisers, twaalf jagers en acht onderzeeboten in 1955¹⁹.

Ook dit plan werd als te veelomvattend betiteld. Naar de mening van de ministerraad diende de prioriteit bij de opbouw van de land- en luchtmacht te liggen, ook al was de marine dan beter georganiseerd en al waren de vlootplannen zakelijk meer verantwoord²⁰. Ondanks die duidelijke stellingname, slaagde het kabinet er niet in een beslissing te nemen over de vloot. Het belangrijkste struikelblok was dat de plannen van de landmacht lange tijd niet duidelijk omljnd waren. Was het temidden van alle onzekerheden verantwoord reeds op voorhand ingrijpend te bezuinigen op de marine? Het definitieve besluit over de marine werd in de ministerraad telkens uitgesteld. Allereerst was er tot eind 1949 serieus sprake van een Nederlandse bijdrage aan de maritieme verdediging van Indonesië, waarbij dat laatste land de kosten zou dragen. Ook andere factoren droegen bij aan het uitstel. Het schrappen van marineorders zou grote werkloosheid in verschillende ondernemingen tot gevolg hebben. Voorts was er het argument dat stopzetting van de bouw aan de kruisers bijzonder onvoordelig zou zijn, omdat er reeds veel kapitaal in geïnvesteerd was. Moorman speelde op kritieke momenten handig in op deze situatie. Hij slaagde er echter niet in de ministerraad te overtuigen. In wezen waren zijn argumenten bijzonder zwak. De plannen van de marine stonden in geen enkele verhouding tot de uit het Atlantisch pact voortvloeiende, beperkte verplichtingen. Voorts was de beoogde vloot niet geschikt voor die taak. Zo kon Nederland slechts 48 van de gevraagde 102 mijnenvegers leveren. In ruil daarvoor zou — ongevraagd — de 'Karel Doorman' beschikbaar kunnen worden gesteld. Daarnaast was de militaire waarde van de twee, in aanbouw zijnde, kruisers omstreden, maar ze waren niet modern genoeg om verkocht te worden²¹.

Een belangrijk element in het uitstel van het besluit tenslotte was de houding van de volksvertegenwoordiging. Een grote meerderheid verzette zich tegen bezuinigingen op de marine, voornamelijk uit prestige-overwegingen. Alleen de PvdA nam aanvankelijk een genuanceerder standpunt in. De socialisten pleitten voor een vergaande taakverdeling in het bondgenootschap. Gezien de behoeften van de geallieerde defensie zou Nederland prioriteit moeten geven aan de opbouw van zijn land- en

19 J. J. A. Wijn, 'Marinestaf, scheepsbouw en vlootplannen' in: *Tussen vloot en politiek. Een eeuw marinestaf, 1886-1986* (Amsterdam, 1986) 151-153.

20 Notulen MR, 14 april 1949. ARA.

21 J. W. L. Brouwer, "De stem van de marine in de ministerraad" schout-bij-nacht H. C. W. Moorman als staatssecretaris van marine, 1949-1951', *Politieke Opstellen*, IX (1989) 44-46.

luchtstrijdkrachten. De PvdA besloot van zijn kritiek op het marinebeleid geen breekpunt te maken. De grote problemen in de landmacht en wellicht ook de wens de herinnering aan het vooroorlogs pacifisme uit te wissen, deden de socialisten uiteindelijk de marineplannen aanvaarden²². Al met al stuitte de ideeën van het kabinet om prioriteit toe te kennen aan de opbouw van de landmacht, op een massale oppositie in de staten-generaal. Het hooghouden van de Nederlandse maritieme traditie en het behoud van enige zelfstandigheid ten opzichte van de NAVO waren daarbij de belangrijkste argumenten.

In de zomer van 1950 werd duidelijk dat het kabinet de problemen niet langer voor zich uit kon schuiven. Bijeenkomsten van de militaire NAVO-top wezen uit dat de uitgaven aan de marine niet meegerekend zouden worden bij het vaststellen van de Nederlandse bijdrage aan de gemeenschappelijke defensie. Nederland kreeg geen taak toebedeeld bij de verdediging van de Atlantische Oceaan. Dit voorstel werd in Den Haag van de hand gewezen; zelfs Liefinck vond dat de NAVO hiermee weinig begrip toonde voor Nederlands positie als zeevarende mogendheid²³. In een verweerschrift tegen het voorstel voerde de chef van de marinestaf, vice-admiraal E. J. van Holthe, een gloedvol pleidooi tegen 'de afschaffing van de Nederlandse zeegaande vloot'. Hij wees op de tijdelijkheid van alle militaire bondgenootschappen — dus ook van de NAVO; na afloop daarvan zou Nederland weer alleen staan. Intussen moest het land ook de overzeese belangen behartigen die buiten het Atlantisch verband vielen²⁴.

Begin september wierp Moorman zijn volle gewicht in de schaal om het kabinet een uitspraak te ontlokken dat de opbouw van de landmacht niet ten koste zou gaan van de marine. Hij dreigde daarbij met ontslag. Zijn belangrijkste troef was dat hij op de steun van het parlement kon rekenen. Zijn dreigement met ontslag had hij zelfs voorbereid in nauw overleg met de fractieleider van de KVP in de Tweede Kamer, C. P. M. Romme. Het kabinet gaf toe, waarop Moorman concludeerde 'dat mijn positie ... er bepaald niet zwakker op is geworden'²⁵. Op binnenlands politiek niveau was de toekomst van de Nederlandse marine verzekerd. De defensiewoordvoerder voor de KVP in de Eerste Kamer, G. A. Ruijs de Beerenbrouck, dreigde in november nog eens dat een minister die 'hetzij door buitenlandse invloeden, hetzij door Financiën' zou overgaan tot het inkrimpen van de marine 'door de volksvertegenwoordiging zal worden weggevaagd'²⁶.

In het najaar van 1950 slaagden de Nederlandse onderhandelaars bij de NAVO-besprekingen er tevens in de uitgaven voor de marine als Nederlands bijdrage aan de gemeenschappelijke defensie mee te laten tellen. Dat betekende niet dat men internationaal veel begrip had voor de houding van de Nederlanders. Na zijn bezoek aan

22 J. W. L. Brouwer, 'De PvdA en de militaire taakverdeling in Westerse Unie en NAVO, 1948-1951', *Politieke Opstellen*, VIII (1988) 41-56.

23 Notulen raad MAK, 31 augustus 1950. AZ.

24 Memorandum van de chef van de marinestaf naar aanleiding van het memorandum van de Standing Group van de NAVO van 19 augustus 1950, ongedateerd. Ministerie van buitenlandse zaken (BZ), Blok I (1945-1950), 999.245, nr 260.

25 Brief Moorman aan Romme, 7 september 1950. ARA, Archief Romme, doos 40.

26 *Handelingen der Eerste Kamer (HEK)* 1950-1951, 185.

Nederland in januari 1951 verzuchtte generaal D. D. Eisenhower: 'All they seem interested in is a navy, which doesn't make any sense..., when they ought to be worrying about the land defenses of Holland'²⁷.

De stellingname van het parlement

Behalve bij de discussie over de toekomst van de marine speelde de volksvertegenwoordiging ook een belangrijke rol in het debat over de vaststelling van het defensieplafond. Met uitzondering van de CPN — die zich door zijn extreme opstelling buiten het debat plaatste — drongen na 1948 de verschillende fracties in de staten-generaal aan op de totstandkoming van een substantiële bijdrage aan de bondgenootschappelijke defensie. De kleinere coalitiepartners, CHU en VVD, gingen hierin het verst: zij wilden prioriteit geven aan de defensie-uitgaven boven een sluitende begroting. De grote regeringspartijen, KVP en PvdA, benadrukten weliswaar dat een goede sociaal-economische politiek ook een belangrijk wapen was in de strijd tegen het communisme, maar ook zij waren bereid zware offers te brengen om 'de pas herwonnen geestelijke vrijheid en welvaart-in-opbouw van ons vaderland en van onze bondgenootschappelijke vrienden' te beschermen²⁸. Tegelijkertijd heerste bij alle partijen grote bezorgdheid over de wijze waarop het geld door de krijgsmacht werd beheerd. De zorg om de veiligheid kreeg echter meer en meer de overhand. Vanaf eind 1949 groeide op het Binnenhof verontwaardiging over het gebrek aan daadkracht van het kabinet. De gedachtenwisseling over het defensiebeleid met de minister speelde zich af in de besloten omgeving van de defensiecommissie waarin de woordvoerders uit de Tweede en Eerste Kamer zitting hadden. Communisten waren daarvan sedert 1948 uitgesloten. Begin februari 1950 raakte het geduld van de commissie uitgeput: 'Thans is... het ogenblik gekomen, om van de minister te vragen, dat hij... volledig open kaart zal spelen'²⁹.

In maart en april hoorde de commissie de opvattingen van Schokking, Lieftinck en Kruis aan. Hun meningsverschillen werden duidelijk zichtbaar. De leden hadden grote moeite een standpunt te bepalen. Illustratief voor de onzekerheid was de wisselende positie van J. J. Fens (KVP). Deze constateerde na de gedachtenwisseling met Kruis dat beneden het miljard elke defensie zinloos zou zijn. In de volgende vergadering, waar Lieftinck zijn positie verdedigde, nam Fens evenwel weer genoegen met fl. 800 miljoen, 'indien daarvoor een defensie wordt verkregen waar we iets aan hebben'. Tevergeefs vroeg E. Vermeer (PvdA) naar een nota waarin de verschillen tussen beide opties naar voren zouden komen. Tijdens de vergadering van 20 april meenden de commissieleden echter dat een beslissing niet langer meer kon worden uitgesteld. Zij

27 'Notes of a meeting at the White House, January 31, 1951', *Foreign Relations of the United States (FRUS)* 19:51 (Washington, 1981) III, 452.

28 *HTK* 1948-1949, 995.

29 Notulen defensiecommissie, 3 februari 1950. Ministerie van defensie, centrale afdeling post- en archiefzaken, semi statisch archief.

besloten de plannen van de generale staf het voordeel van de twijfel te geven. Als het defensie-apparaat werkelijk meer dan een miljard moest kosten, dan mocht daar niet meer op bekibbeld worden, ook al diende er dan elders fors bezuinigd te worden. J. J. Vorrink (PvdA) zei de gok van lagere defensie-uitgaven niet aan te durven: 'Het is voor hem een véél groter zorg, dat we 800 miljoen uitgeven voor niets, dan een miljard als we daar wèl iets behoorlijks voor krijgen'³⁰.

Het vaststellen van een defensieplafond

Het kabinet raakte door de positiebepalings van de volksvertegenwoordiging in een moeilijke positie, maar wijzigde zijn opvattingen nog niet. Na het uitbreken van de oorlog in Korea in juni werd de toon van de discussie in de ministerraad echter merkbaar anders. De Korea-oorlog had vergaande gevolgen voor de bewapeningsprogramma's van alle NAVO-landen. De VS namen het voortouw in de versnelling van de opbouw der strijdkrachten. Eind juli kondigde Washington een drastische verhoging van het defensiebudget aan, alsmede een vergroting van het Amerikaanse contingent in Europa. Tenslotte stelden de VS aanzienlijke financiële en materiële hulp in het vooruitzicht³¹. In navolging van de Verenigde Staten besloot de NAVO tot een *speed-up* van de opbouw van de defensie.

In deze situatie wilde ook Nederland niet achterblijven. Het kabinet beraadde zich over de noodzakelijke maatregelen, al bestond er volgens de ministers geen direct gevaar voor het uitbreken van een oorlog in Europa. Drees bleef van oordeel dat de Sovjetunie 'de zwakke plekken zal aftasten waar het zonder veel risico actie kan voeren en wel in de eerste plaats in Azië'³². Men besloot evenwel tegemoet te komen aan de Amerikaanse wensen en een symbolische legermacht naar Korea te zenden. Andere ad hoc maatregelen omvatten het mobiliseerbaar maken van de Indonesië-veteranen en het opnieuw onder de wapenen roepen van de lichte 1949-11 per 1 oktober. Van deze lichte waren het lager kader en de soldaten in het voorjaar met groot verloop gezonden, na vijf maanden hun dienst vervuld te hebben. Nu zouden ze drie maanden nadienen. Ten aanzien van de gewenste verlenging van de dienstplicht wilde Drees geen toezeggingen doen. Om de extra maatregelen te financieren zou de vastgestelde limiet van 850 miljoen gulden met 10 à 15% overschreden mogen worden. Drees meende dat de regering al met al iets spectaculairs deed³³.

De druk op de ministerraad om verdergaande stappen te ondernemen nam evenwel toe, vooral vanuit de volksvertegenwoordiging. Tijdens de beraadslagingen in de Tweede Kamer in september werd algemeen kritiek uitgeoefend op het aarzelend beleid. Alle fracties meenden dat een verhoging van de paraatheid dringend geboden was. In het voorlopig verslag van de Eerste Kamer werd in oktober onomwonden geconstateerd dat de regering onvoldoende gelden vroeg om een spoedige versterking

30 *Ibidem*, 16 maart en 20 april 1950.

31 Memorandum Amerikaanse ambassade, 24 juli 1950. BZ, Blok I, GS 921.1, map 770.

32 Notulen MR, 17 juli 1950. ARA.

33 *Ibidem*, 2 augustus 1950.

van het Nederlandse aandeel in de NAVO-defensie te kunnen realiseren³⁴. Deze kritiek bewoog Schokking uiteindelijk tot aftreden. Hij werd opgevolgd door H. L. s'Jacob.

Onder zware parlementaire en internationale druk nam het Nederlandse kabinet in oktober eindelijk een principe-besluit tot verlenging van de dienstdtijd en verhoging van het contingent dienstplichtigen. Beide waren acceptabel, indien alle landen binnen het bondgenootschap daartoe besloten en als er mogelijkheden waren om troepen te legeren en te oefenen in West-Duitsland. Aan de NAVO-bondgenoten mocht verder worden meegedeeld dat Nederland (i) voor 1952 drie divisies mobilisabel zou maken mits het nodige materieel er kwam, (ii) bereid was nà dat tijdstip een parate troepenmacht van één divisie ter beschikking te houden, en (iii) na 1952 verder zou gaan met het vormen van mobilisabele divisies. Het aantal van vijf divisies mocht worden genoemd als vermoedelijk bereikbaar. De besluiten van de ministerraad gingen opnieuw niet zo ver als Kruis had gewenst. Behalve een verlenging van de dienstplicht tot minimaal twintig maanden en een verhoging van het contingent dienstplichtigen, vond hij langere jaarlijkse herhalingsoefeningen voor de oudere lichten noodzakelijk. Eveneens spoedig geboden was een uitbreiding van het beroepskader³⁵.

Het kabinet had bij zijn besluit het gebruikelijke voorbehoud gemaakt dat voor de financiële en economische consequenties nog een aanvaardbare oplossing gevonden moest worden. Terwijl de kloof tussen de aanvaarde taken en de financiële voornemens daarmee steeds groter werd, bleef het kabinet officieel vasthouden aan zijn besluit de uitgaven met 10 à 15% te verhogen. Begin augustus rekende men echter op het ministerie van oorlog al uit dat de extra maatregelen véél meer zouden kosten³⁶. In de wandelgangen werd in het najaar steeds vaker een ander bedrag genoemd: anderhalf miljard per jaar voor een periode van vier jaar. In oktober werd dat bedrag voor het eerst genoemd door Fockema Andreae in de raad MAK. Het werd op dat moment nog door Drees en Liefstinck van tafel geveegd, maar het lijkt erop dat er in de maanden daarna een zekere consensus over dit globale cijfer ontstond, ook in overleg met de Amerikaanse autoriteiten.

Naast de wens van de volksvertegenwoordiging heeft de internationale druk om de defensie-uitgaven te verhogen ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. Nederland had tot op dat moment internationaal geen goed figuur geslagen. In een evaluatie van het Amerikaanse State Department over de maatregelen die waren getroffen na het uitbreken van de Korea-oorlog, kwam Nederland er verreweg het slechtst af. Washington liet er geen misverstand over bestaan dat de mate waarin een land zijn militaire paraatheid wist te verhogen een belangrijke maatstaf zou zijn voor de verdeling van

34 *HEK* 1950-1951, Bijl. 1672, VV, 9.

35 Memorandum Kruis, Kab nr. 50/1621, 9 oktober 1950. AZ, Stukken raad MAK; Notulen raad MAK, 13 oktober 1950, AZ; Notulen MR, 13 oktober 1950. ARA.

36 Nota directeur administratieve diensten MvO, S. D. Duyverman, nr. 231, 2 augustus 1950. BZ, Blok I, GS 921.1, map 770.

de militaire hulp³⁷. Dit kwam ook naar voren tijdens het bezoek dat generaal Eisenhower aan Nederland bracht in januari 1951. Eisenhower was kort daarvoor door de Verenigde Staten aangewezen als de eerste opperbevelhebber voor de NAVO-strijdkrachten. Zijn rondreis door Europa was bedoeld om de Westeuropese regeringen te doordringen van de urgentie van een verhoging van hun defensie-uitgaven. Informatie inwinnen over de defensie-inspanning was eveneens van belang om het Amerikaanse congres te kunnen overtuigen van de noodzaak van een grootscheeps militair hulpprogramma. De Nederlandse regering koesterde hooggespannen verwachtingen van de Amerikaanse hulp. Het daarmee gemoeide bedrag zou kunnen oplopen tot zes miljard gulden, zo dacht men. Het was dan ook van belang generaal Eisenhower een positief beeld van het Nederlands defensiebeleid te schetsen. Met name vanuit het ministerie van buitenlandse zaken werd daarop aangedrongen³⁸. Drees was evenwel van mening dat de grote problemen waarmee de Nederlandse defensie kampte niet onbesproken mochten blijven. De premier wilde in zijn gesprek met Eisenhower ingaan op de noodzaak tot beheersing van de uitgaven³⁹. De minister van oorlog en marine, s'Jacob, legde in zijn onderhoud met de hoge bezoeker er de nadruk op dat Nederland aan de grens van zijn militair-organisatorisch vermogen stond⁴⁰. Tijdens de gesprekken traden de meningsverschillen tussen kabinet en militaire leiding duidelijk aan het daglicht. Eisenhower liet er geen twijfel over bestaan waar zijn voorkeur lag. In het verslag van zijn bezoek, dat via de Amerikaanse ambassade aan het kabinet werd doorgesluist, toonde de generaal zich bijzonder teleurgesteld over de Nederlandse terughoudendheid. Hij meende dat Den Haag de problemen rond de efficiency teveel benadrukte en had niet de indruk gekregen 'that The Hague was showing a sense of urgency, readiness to sacrifice, and determination to pull its full share of the load'⁴¹. Daags na het bezoek van Eisenhower diende Kruis bij de ministerraad een memorandum in over de opbouw van het leger en de vereiste paraatheid. Zijn nieuwe plannen gooiden slechts olie op het vuur en s'Jacob stelde nu dan ook voor dat Kruis ontslagen zou worden. De ministerraad stemde zonder meer in met het voorstel. Een dag later bood het kabinet zelf zijn ontslag aan naar aanleiding van de Nieuw-Guinea kwestie.

In de weken volgend op het bezoek van Eisenhower zou aan de parlementaire, ambtelijke en internationale druk gevolg gegeven worden⁴². In de kabinetsformatie die

37 Aide-memoire Amerikaanse ambassade, 14 augustus 1950. BZ, Blok I, GS 921.1, map 770; Telegram Acheson aan Spofford, 21 augustus 1950, *FRUS* 1950, III, 230; Aide-memoire Amerikaanse ambassade, 28 november 1950. BZ, Blok I, GS 921.1, map 770.

38 Brief Van Roijen, Nederlands ambassadeur in Washington, aan Stikker, 8 januari 1951. ARA, Archief Stikker, doos 53.

39 Aantekening voor de minister-president, 8 januari 1951. CPG, Archief Drees, map 209.

40 Verslag van de bespreking op 11 januari 1951 ten departemente van oorlog met generaal Eisenhower, 11 januari 1951. BZ, Blok I, GS 921.1, map 771.

41 Brief Eisenhower aan de Amerikaanse ambassadeur in Den Haag, Chapin, 13 januari 1951, *FRUS* 1951, vol. III, 417.

42 Op 19 januari stelde een nieuw memorandum van de Amerikaanse ambassade ronduit dat Nederland, om zijn verplichtingen in de NAVO na te komen, ruim 1,5 miljard gulden per jaar diende uit te geven. Aide-memoire Amerikaanse ambassade, 19 januari 1951. BZ, Blok I, GS 921.1, map 770.

volgde op het aftreden van het kabinet Drees-Van Schaik werd de knoop doorgemaakt en een jaarlijks defensieplafond van anderhalf miljard gulden afgesproken. Dit bedrag figureerde ook in het rapport dat de hoge ambtelijke centrale economische commissie (CEC) in januari 1951 had uitbracht over het in evenwicht brengen van de betalingsbalans. De commissie was van mening dat een verhoging van het militair budget met 500 miljoen gulden gezien de internationale omstandigheden een conservatieve raming was en redelijk overeenkwam met de inspanning die verder van Nederland zou worden verwacht. Zij wees daarnaast op het belang van de Amerikaanse hulp voor de verbetering van de dollarpositie van Nederland⁴³. Het rapport van de CEC kwam tegemoet aan de eis van minister Lief tinck dat voor de defensie-uitgaven elders compensatie gezocht moest worden. Dat de zuinige ministervan financiën uiteindelijk accoord zou gaan met een defensiebudget dat bijna het dubbele bedroeg van wat hij aanvankelijk als maximum stelde, had wellicht nog andere redenen. Naast een verbetering van de precaire dollarpositie verwachtte Lief tinck dat de krijgsmacht de toegewezen gelden toch niet volledig zou kunnen besteden. Omdat tegelijkertijd het dekkingsplan wél werd uitgevoerd, zou het 'stuwmeer' van niet aangewende begrotingsgelden een voor Lief tincks financiële politiek gunstig, deflatoir effect uitoefenen⁴⁴.

Besluit

De beslissing tot verhoging van de defensie-uitgaven werd bekend gemaakt in de regeringsverklaring van 17 maart 1951. De Nederlandse krijgsmacht zou worden samengesteld uit drie volwaardige delen. De toekomst van de koninklijke marine was daarmee veiliggesteld. Het defensieplafond bood tevens voldoende ruimte om gestalte te geven aan de bouwplannen van de landmacht en gaf de luchtmacht de gelegenheid uit te groeien tot een volwaardige koninklijke luchtmacht. De lijnen die daarbij werden uitgezet zouden voor lange tijd het Nederlands defensiebeleid bepalen.

43 Advies inzake het in evenwicht brengen van de betalingsbalans, 22 januari 1951. Stukken raad voor economische aangelegenheden (REA). ARA, Bijlagen MR nr. 591.

44 Uit de besprekingen van het rapport van de CEC eind januari, blijkt dat over het bedrag snel overeenstemming werd bereikt. Lief tinck uitte zijn twijfel of de krijgsmacht de anderhalf miljard wel op doelmatige wijze kon verwerken. Notulen REA, 25 januari 1951. ARA, Bijlagen MR nr. 549.

Vrouwengeschiedenis kritisch bekeken

Besprekingsartikel naar aanleiding van E. Kloek, *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1990, Amsterdamse historische reeks, grote serie X; Hilversum: Verloren, 1990, 183 blz., f35,-, ISBN 90 6550 230 0).

MARJAN SCHWEGMAN

Heeft vrouwengeschiedenis een toekomst? Zo ja, hoe ziet die eruit? Deze vraag staat centraal in de inleiding van het proefschrift dat Els Kloek in 1990 aan de Universiteit van Amsterdam verdedigde: *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd*. Zij schaarst zich hiermee in wat langzamerhand een rij wordt van Nederlandse vrouwen-historicae die de oude uitgangspunten van vrouwengeschiedenis heroverwegen. Vanwaar deze terugkeer naar vragen die bij de geboorte van vrouwengeschiedenis afdoende beantwoord leken te zijn?

Nadat aan het eind van de jaren zeventig de belangstelling voor vrouwengeschiedenis een krachtige impuls had ontvangen van de zogenaamde tweede feministische golf, togen feministische historicae aan het werk. Hun uitgangspunt was vrij eenvoudig: in tegenstelling tot de suggestie die uitging van de 'traditionele geschiedwetenschap', hadden ook vrouwen een geschiedenis. Door geduldig speurwerk zou die geschiedenis aan het licht kunnen worden gebracht. Dat diende een dubbel doel: door te laten zien welke veranderingen het leven van vrouwen in het verleden had ondergaan, zou duidelijk worden dat de positie van vrouwen veranderbaar was. Bovendien zou het beeld van het verleden zoals de 'traditionele geschiedwetenschap' dat geproduceerd had, een drastische verandering ondergaan, omdat vrouwen erin opgenomen zouden worden.

Nu het nodige werk is verzet en de eerste proefschriften verschijnen lijkt de tijd rijp voor een herbezinning. In het kader van deze herbezinning worden de resultaten van het in eigen kring verrichte wetenschappelijke onderzoek kritisch doorgelicht¹. Ook Els Kloek gaat in de inleiding op haar drie 'Leidse studies' na wat de pro's en contra's zijn van de wijze waarop vrouwengeschiedenis tot nu is bedreven. Anders dan de meeste van haar collega's kijkt zij daarbij speciaal naar het onderzoek dat de vroeg-moderne periode bestrijkt. Gelukkig betreft het hier niet een staaltje van theoretisch droogzwemmen. Kloeks proefschrift ontleent zijn kracht juist aan het feit dat de auteur niet alleen de moeite heeft genomen om haar theoretische uitgangspunten te expliciteren, maar ook heeft geprobeerd om deze toe te passen op de weerbarstige praktijk van het empirische onderzoek. Er is daarmee een samenhangend geheel ontstaan, dat prikkelt tot discussie over de vraag hoe vrouwengeschiedenis zich in de toekomst het beste kan ontwikkelen. In dit besprekingsartikel ga ik die discussie aan door Kloeks voorstellen te vergelijken met mijn eigen ideeën over de toekomst van vrouwengeschiedenis. Eerst geef ik echter haar belangrijkste stellingen en de wijze waarop zij deze in praktijk brengt weer.

De vraag of vrouwengeschiedenis een toekomst heeft, beantwoordt Kloek met een 'ja, mits'. Zij stelt dat het onderwerp vrouwen niet als centraal object van vrouwengeschiedenis kan dienen, omdat het te amorf is om op een zinnige wijze afgebakend te kunnen worden. Het bestaan van vrouwengeschiedenis is in haar ogen alleen gerechtvaardigd als een vorm van historisch onderzoek dat zich richt op alle mogelijke stereotypingen aangaande sekse en sekseverhou-

1 Zie bijvoorbeeld de bijdragen in *Het raadsel vrouwengeschiedenis. Tiende jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (Nijmegen, 1989) en de bijdragen in: M. Aerts, e. a., *Het vrouwelijke georganiseerd* (Amsterdam, 1986) en *Idem, Naar het leven. Feminisme en biografisch onderzoek* (Amsterdam, 1988). Zie ook S. Dumont, e. a., *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Zutphen, 1991).